ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“ – БЪЛГАРИЯ
ГОДИШНИК, ТОМ V, 2026 – ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
PAISII HILENDARSKI UNIVERSITY OF PLOVDIV – BULGARIA
ANNUAL, VOL. V, 2026 – FACULTY OF EDUCATION

DOI: 10.69085/afp20265339

АГРЕСИЯТА КАТО АКТУАЛНА СПОСОБНОСТ В ПРЕХОДА ОТ ЮНОШЕСТВО КЪМ РАННА ЗРЯЛОСТ

Николай Димчев
dimchev_n@uni-plovdiv.bg

Резюме: *Настоящата статия проследява динамиката на агресията в преходния период между късното юношество и ранната зрялост. Основният фокус е поставен върху разглеждането на агресията през призмата на Позитивната психотерапия, където феноменът се преосмисля не като чист деструктивен дефицит, а като функционална актуална способност на личността за реакция и себезаявяване. Проведеното сред извадка от младежи емпирично изследване очертава как агресията се трансформира от „бунт“ за автономия при подрастващите в инструмент за социално-академична реализация при студентите чрез въпросника за измерване на агресия на Бас и Пери. Резултатите отразяват наличие на връзка между емоционалните и когнитивните компоненти на агресивното поведение, като показват, че то е възможно да функционира като компенсаторна система, провокирана от дефицити в способността за доверие. Направените изводи дават практическа насока за превантивна работа в сферата на психологическото консултиране и социалната подкрепа при работа с юноши, използвайки балансовия модел в контекста на позитивния подход.*

Ключови думи: *агресия, позитивна психотерапия, актуална способност, балансов модел*

AGGRESSION AS AN ACTUAL CAPACITY IN THE TRANSITION FROM ADOLESCENCE TO EARLY ADULTHOOD

Nikolay Dimchev
dimchev_n@uni-plovdiv.bg

Abstract: *This article traces the dynamics of aggression during the transitional period between late adolescence and early adulthood. The primary focus is placed on examining aggression through the prism of Positive Psychotherapy, where the phenomenon is conceptualized not as a pure destructive deficit, but as a functional actual capacity of the personality for reaction and self-assertion. The empirical study, conducted among a sample of young people, outlines how aggression transforms from a 'rebellion' for autonomy in adolescents into a tool for social and academic fulfillment in university students, utilizing the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ). The results reflect a correlation between the emotional and cognitive components of aggressive behavior, demonstrating that it can function as a compensatory system triggered by deficits in the capacity for trust. The conclusions provide practical guidelines for preventive work in psychological counseling and social support when working with adolescents, employing the balance model within the context of the positive approach.*

Keywords: *aggression, positive psychotherapy, actual capacities, balance model*

Увод

В съвременния научен дискурс дефинирането на „агресия“, „агресивност“ и „агресивно поведение“ се характеризира с липса на единна теоретична рамка. Феноменът се интерпретира като преходно психично състояние (Левитов, 1972), конкретна поведенческа реакция, дефинирана чрез нейните деструктивни последствия (Buss, 1961), или умишлен акт. Според Барън и Ричардсън агресията е форма на поведение, насочена към причиняване на вреда или обида на друго живо същество, което е мотивирано да избегне подобно третиране (Baron & Richardson, 1994, с. 7). За диференцирането на фено-

мена ключово значение има систематичният АНА синдром (Anger-Hostility-Aggression) на Спилбъргър, Краснър и Соломон (Spielberger et al., 1988), който разделя равнищата на психична организация:

- Гняв (Anger): Афективният компонент; вътрешно емоционално състояние, вариращо от раздразнение до ярост (Spielberger et al., 1999). Моделът разграничава насочения навън гняв (Anger-Out), потиснатия гняв (Anger-In) и механизмите за неговото регулиране (Anger-Control).
- Враждебност (Hostility): Когнитивният компонент; устойчива личностна черта и диспозиция, характеризираща се с негативни убеждения и склонност към приписване на враждебност (hostile attribution bias) при интерпретиране на неоднозначни социални сигнали (Buss & Perry, 1992; Dodge et al., 2006).
- Агресия (Aggression): Поведенческият компонент; външната поведенческа манифестация и проекция на предходните две.

Докато агресията е конкретен поведенчески акт, агресивността се интерпретира като относително стабилна черта на характера, отразяваща готовността на индивида да реагира деструктивно в широк спектър от ситуации (Baron & Richardson, 1994; Кондратьев & Ильин, 2007). От своя страна, насилието (violence) се дефинира като крайна, високоинтензивна и социално санкционирана форма на физическа или психологическа агресия (Geen, 2001; Krug et al., 2002).

Основни исторически парадигми

Инстинктивистичен (психоаналитичен) подход: З. Фройд (1992) постулира, че човешкото поведение е детерминирано от антагонизма между Ерос и Танатос (нагона към смъртта), определяйки агресията като ендогенно обусловен източник на енергия. А. Адлер (2004) ревизира този възглед, разглеждайки агресивността като качество на съзнанието в неговия стремеж към превъзходство. К. Хорни (Horney, 1950) интерпретира враждебността като защитна стратегия срещу базисната тревожност, а К. Г. Юнг я свързва с неасимилираните импулси на Сянката в личното и колективното несъзнавано (Jung, 1971).

Хипотеза „Фрустрация – Агресия“: Първоначалният линеен модел на Йейлската група (Dollard et al., 1939) гласи, че всяка фрустрация води до агресия. След ревизиите на Милър (Miller, 1941) и

Бърковиц (Berkowitz, 1989) моделът въвежда значението на негативния афект: фрустрацията и аверсивните стимули (болка, шум, студенина) отприщват агресивни подтици само дотолкова, доколкото генерират субективно неприятно емоционално преживяване.

Социално-когнитивен подход и теория за привързаността: А. Бандура (Bandura, 1973) доказва, че агресията е продукт на социалното учене. В съвременната парадигма (Krahé, 2025) тя се разглежда като динамичен процес, произтичащ от взаимодействието между ситуационни тригери и дълбоко интернализирани когнитивно-афективни структури, формирани в ранните отношения със значимите фигури (Bowlby, 1982; Mikulincer & Shaver, 2016).

Агресията през модалността на Позитивната психотерапия

Въпреки приноса на традиционните подходи, те разглеждат агресията предимно през дефицитарна перспектива – като патология или нарушение. Позитивната психотерапия на Носрат Песешкиан (Peseschkian, 1987) стъпва върху хуманистично-аналитичния принцип за Positum (дадено, фактическо, цялостно). Това налага агресията да се изследва в нейната цялост, включително през нейния скрит адаптивен потенциал, позитивен смисъл и функция. Песешкиан постулира, че всеки симптом представлява неправилно управлявана актуална способност или капацитет за реагиране на вътрешен конфликт (Песешкиан, 1999).

Деструктивните прояви се интерпретират като незряла способност на личността да заявява себе си, да поставя граници и да преработва фрустрацията от незадоволени базови потребности. Този прочит кореспондира с идеите на Д. Уиникът (Winnicott, 1950), който разглежда ранната агресия като израз на първична жизненост (vigor) и активност на организма, необходими за постигане на психологическа автономия.

ППТ операционализира измеренията на агресивния феномен (уловени от АНА модела) чрез структурата на Балансовия модел на ППТ:

- **Тяло/Сетива (Физическа агресия):** Сомато-моторно отреагиране на конфликта. Когато липсва капацитет за вербализация, напрежението се канализира през тялото. Хроничното потискане на гнева (Anger-In) води до соматична хиперактивация на сърдечносъдовата система (Spielberger et al., 1988;

Feldman, 2017), докато физическата експресия е опит за бързо биоенергийно разтоварване при дефицит на префронтален самоконтрол (Coan & Maresh, 2014).

- **Дейност/Постижения (Инструментална агресия):** Проявява се като деформирана способност за постигане на цели, конкуренция и социална доминация, явяваща се заместител на конструктивната асертивност.
- **Контакт/Взаимоотношения (Вербална агресия и Гняв):** Изкривена форма на комуникация и способност за контакт в условия на фрустрация. Гневът е емоционален маркер, сигнализиращ за накърнени актуални способности или застрашена привързаност.
- **Фантазия/Бъдеще (Враждебност):** Враждебността като когнитивен компонент (Hostile Attribution Bias) принадлежи на тази сфера. Тя се концептуализира като изградена негативна концепция за света и „другия“, базирана на натрупан травматичен опит, при която фантазната сфера се насища с очаквания за заплаха.

В Таблица 1 са представени клиничните измерения на агресията от въпросника на Бас и Пери на езика на Позитивната психотерапия, разглеждайки ги не просто като деструктивно поведение, а като специфичен израз на актуални способности и микроконфликти.

Таблица 1. Позитивно-психотерапевтична интерпретация на измеренията на агресията чрез актуалните способности по ППТ

Измерение на агресията (BPAQ)	**Традиционно тълкуване**	**Позитивно-психотерапевтичен превод (способност/конфликт)**
Физическа агресия	Деструктивно физическо поведение, нанасяне на удари, увреждане на собственост	Способност за физическа защита на границите; незряла двигателна реакция при блокирана сфера на *Дейността*
Вербална агресия	Крещене, обиди, заплахи, използване на агресивен език	Способност за изразяване на несъгласие през сферата на *Контакта;* дефицит в баланса между актуалните способности **Откровеност** и **Учтивост**

Гняв	Афективна експресия, загуба на емоционален контрол	Енергиен ресурс и способност да се реагира на несправедливост; индикатор за фрустрирана базова потребност от **Доверие** и **Приемане**
Враждебност	Цинизъм, подозрителност, когнитивно приписване на лоши намерения	Защитна когнитивна стратегия (сфера *Фантазия*); дефицит в способността за **Доверие** и проява на интернализиран конфликт около актуалната способност **Справедливост**

Възрастова динамика и влияние на микросредата

Агресивността в младежка възраст функционира като специфичен език на личността. При юношите тя съпътства процеса на автономия, противопоставяйки актуалната способност Самостоятелност на Послушанието. При студентите интензитетът ѝ се регулира от когнитивната еволюция и нуждите от реализация в сферите на Дейността (кариера) и Контактите (партньорства).

През юнгианската аналитична психология този преход отразява задачите на първата половина на жизнения цикъл. Сферата на Дейността изисква изграждане на зряла Персона, канализираща агресивната енергия в градивна амбиция. Сферата на Контактите активира диференциацията и интегрирането на мъжкото и женското начало (Анима/Анимус), където сблъсъкът с реалния партньор изисква оттегляне на проекциите и развиване на Доверие и Приемане.

Семейният психоклимат, родителските стилове (Baumrind, 1971) и моделите на привързаност (Bowlby, 1982; Стаматов, 2008) полагат нормативната матрица на тези способности. Емоционалната студенина или силовите методи в микросредата (Perry & Bussey, 1984) сриват базовото доверие и формират несигурна привързаност.

В контекста на ППТ несигурната привързаност блокира саморегулацията. Лишен от „сигурна база“ за преработка на фрустрацията, индивидът развива хронична враждебност и гняв – неговата агресивна способност хипертрофира като единствен инструмент за адаптация в субективно опасния свят.

Анализ на резултатите

За целите на изследването на агресивните прояви като специфична актуална способност на личността събраните данни от 85 изследвани лица, юноши от средни училища и студенти от Пловдивски университет бяха подложени на първичен дескриптивен анализ. Извадката е диференцирана по признак „пол“ и включва 34 мъже на средна възраст 17 г., при стандартно отклонение 2.41 и 51 жени на средна възраст 18 г., при стандартно отклонение 1.61. Възрастовата структура обхваща периодите на късното юношество и ранната зрялост.

Проверката на нормалното разпределение чрез критерия на Шапиро-Уилк (Shapiro-Wilk) установи значими отклонения от гаусовата крива при скалите „Физическа агресия“ при мъжете ($p = 0.010$), „Гняв“ при жените ($p = 0.018$) и „Враждебност“ при мъжете ($p = 0.026$). Поради тези флуктуации и с цел осигуряване на математическа коректност последваща статистическа проверка на хипотезите за различия бе реализирана чрез непараметричния критерий на Ман-Уитни (U-тест).

Позитивно-психотерапевтичен прочит на дескриптивните данни

Анализът на средните стойности разкрива специфична динамика, придобиваща диагностичен смисъл през парадигмата на Позитивната психотерапия (ППТ) и Балансовия модел на Н. Песешкиан:

- Обща агресия (Мъже: M = 81.12; Жени: M = 79.59): Количественото сходство индикира, че общият енергиен капацитет за реагиране на конфликти и интензивността на психичното напрежение са еднакви и при двата пола. Различието следва да се открива в модалностите на отреагиране, съобразно усвоените модели за справяне в конфликтни ситуации, които не са обект на настоящото изследване.
- Физическа агресия (Мъже: M = 48.89; Жени: M = 44.97): Повисоките нива при мъжете отразяват сомато-моторна реакция, локализирана в сферите „Тяло/Сетива“ и „Дейност“. Феноменът се интерпретира като незряла актуална способност за Прямота, задействана поради дефицит в способността за Учтивост. Отклонението от нормата при мъжете ($p = 0.010$)

сочи за наличие на обособена група, характеризираща се повисока склонност към физически агресивни действия.

- Словесна агресия (Мъже: M = 66.94; Жени: M = 62.20): Локализирана в сфера „Контакт“, вербалната агресия може да се разгледа като инструмент за справяне с фрустрацията и при двата пола. Тя отразява типичния за възрастта сблъсък между актуалните способности Послушание (социален конформизъм) и Самостоятелност (бунт за автономия).
- Гняв (Мъже: M = 57.14; Жени: M = 58.15): Разглежда се като емоционален маркер за блокирана базова потребност от Доверие и Приемане. Асиметрията при жените ($p = 0.018$, Max = 85.71) показва тенденция към вътрешно афективно преживяване и задържане на афекта, което в ППТ се дефинира като психосоматичен рисков фактор по отношение на сфера „Тяло“ (Anger-In).
- Враждебност (Мъже: M = 55.96; Жени: M = 56.13): Като когнитивен компонент в сфера „Фантазия/Концепции“ идентичните нива разкриват споделен дефицит в базовата способност за Доверие. Младежите проектират вътрешната си несигурност под формата на подозрителност и приписване на враждебни намерения (hostile attribution bias).

Сравнителният анализ чрез критерия на Ман-Уитни бе приложен с цел проверка за наличие на полови различия в проявленията на агресията. Резултатите отхвърлят наличието на статистически значими различия между мъжете ($n = 34$) и жените ($n = 51$) по всички пет измерения на въпросника Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ), като всички p-стойности надхвърлят критичното равнище от .05. Ниската големина на ефекта при рангово-бисериалната корелация (варираща от $r = -0.001$ до $r = -0.108$) потвърждава липсата на практическа и клинична значимост на биологичния пол като диференциращ фактор в тази извадка. Единствената значима разлика е регистрирана по отношение на възрастовата структура ($U = 483.5$, $p < .001$, $r = 0.442$), където женската субпопулация се характеризира със значимо по-висок среден ранг, дължащ се на по-осезаемото присъствие на лица в студентска възраст.

Теоретична интерпретация през концептуалната рамка на Позитивната психотерапия

Липсата на статистически значими полови различия в структурата на агресивното поведение представлява съществен научен резултат, който може да бъде интерпретиран в контекста на няколко взаимно допълващи се теоретични постановки.

На първо място, отсъствието на различия по показателя „Обща агресия“ ($p = 0,767$) подкрепя разбирането, че способността за акумулиране на вътрешно психично напрежение и неговото поведенческо проявление чрез агресивни реакции представлява универсална характеристика на личността. Независимо от пола, изследваните лица преминават през сходни възрастово обусловени предизвикателства, свързани с формирането на идентичността, автономизацията и психологическата сепарация, които създават предпоставки за сходна интензивност на агресивните прояви.

На второ място, липсата на статистически значими различия по скалите „Физическа агресия“ ($p = 0,401$) и „Гняв“ ($p = 0,719$) поставя под съмнение традиционните представи за ясно изразена полова диференциация в агресивното поведение. Получените резултати предполагат тенденция към редуциране на различията между половете по отношение на експресията на агресивността, което вероятно отразява промените в съвременната социална среда. Нарастващите изисквания към мъжете и жените за прояви на асертивност, инициативност и конкурентоспособност, особено в професионалната и образователната сфера, създават условия за формиране на сходни поведенчески стратегии при справяне с междуличностни и социални предизвикателства.

Допълнително, идентичните стойности по скалата „Враждебност“ ($p = 1,000$) показват отсъствие на полова диференциация в когнитивния компонент на агресивността. Това предполага, че склонността към подозрителност, недоверие и негативна интерпретация на социалната среда е представена в еднаква степен при мъжете и жените. Тези особености могат да бъдат разглеждани като резултат от сходни механизми на формиране на междуличностното доверие и от влиянието на ранния опит на привързаност, който определя начина, по който индивидът оценява потенциалните социални заплахи.

Резултатите акцентират и върху ролята на свързаните с възрастта и развитието фактори като семейна динамика, по-ранен опит и особености на темперамента, които е възможно да оказват влияние на агресията. Независимо че изследваните студентки са във възрастов диапазон, различен от този на мъжете в юношеска възраст, те демонстрират съпоставими нива на агресивност. Това предполага, че сходните количествени показатели могат да бъдат обусловени от различни психологически механизми. При юношите агресивните реакции са свързани предимно с процесите на автономизация, утвърждаване на личната независимост и преодоляване на конфликта между подчинението и самостоятелността. При студентите агресивността придобива по-скоро инструментален характер и се проявява като механизъм за адаптация към предизвикателствата на академичната, професионалната и социалната реализация, свързани с жизнените сфери „Дейност“ и „Контакт“. Следователно сходните нива на агресивност не следва да се интерпретират като идентичност на психологичното съдържание, а като израз на различни възрастово обусловени адаптационни процеси.

Резултати от корелационен анализ

За изследване на вътрешната структура на агресивното поведение и взаимовръзките между неговите компоненти беше приложен корелационен анализ по метода на Пиърсън (Pearson's r). Получените корелационни коефициенти установяват наличие на силни положителни статистически значими зависимости между изследваните показатели ($p < 0,001$), което позволява агресивността да бъде разглеждана като интегрирана система от взаимосвързани когнитивни, емоционални и поведенчески компоненти. В контекста на Балансовия модел тези зависимости свидетелстват за динамичното взаимодействие между отделните личностни сфери и за съществуването на механизми, чрез които вътрешното психично напрежение се трансформира в различни форми на агресивна реакция.

Най-силни корелационни връзки се наблюдават между показателя „Обща агресия“ и скалите „Физическа агресия“ ($r = 0,865$; $p < 0,001$) и „Гняв“ ($r = 0,742$; $p < 0,001$). Тези резултати показват, че общото равнище на агресивност е в тясна зависимост както с поведенческата, така и с емоционалната ѝ компонента. От гледна точка на Балансовия модел това може да се интерпретира като пре-

обладаващо насочване на вътрешното напрежение към сферата „Тяло/Сетива“, където фрустрацията намира израз чрез психомоторна активност и непосредствени поведенчески реакции. При повишаване на емоционалното напрежение се наблюдава тенденция към активиране на първични механизми за реагиране, които изпреварват използването на по-зрели когнитивни стратегии за саморегулация.

Съществен интерес представляват и установените зависимости между емоционалния компонент на агресията и неговите поведенчески проявления. Скалата „Гняв“ корелира положително както с „Физическа агресия“ ($r = 0,479$; $p < 0,001$), така и със „Словесна агресия“ ($r = 0,323$; $p = 0,003$), като връзката с физическата агресия е значително по-силно изразена. Този резултат показва, че при изследваните лица афективното напрежение по-често се реализира чрез двигателно-поведенчески реакции, отколкото чрез вербално изразяване. Подобна зависимост предполага относителен дефицит в използването на конструктивни комуникативни стратегии за овладяване на негативните емоции, поради което непосредственото емоционално преживяване по-лесно прераства във физическа агресивна реакция.

Анализът на връзките със скалата „Словесна агресия“ очертава сравнително самостоятелното ѝ място в общата структура на агресивността. Макар да се установява умерена положителна корелация с „Физическа агресия“ ($r = 0,425$), липсва статистически значима зависимост между словесната агресия и „Враждебност“ ($r = 0,125$; $p = 0,254$). Това показва, че вербалните прояви на агресия не са задължително обусловени от устойчиви негативни когнитивни нагласи или трайно недоверие към социалната среда. Поскоро те могат да бъдат разглеждани като относително автономен поведенчески механизъм, чрез който младите хора защитават собствената си позиция, утвърждават личната си автономност и регулират междуличностните взаимодействия в сферата „Контакт“.

Умерените положителни зависимости между „Враждебност“ и „Физическа агресия“ ($r = 0,350$), както и между „Враждебност“ и „Гняв“ ($r = 0,226$), насочват към значението на когнитивния компонент за поддържането на агресивното поведение. В рамките на Балансовия модел тези резултати могат да бъдат интерпретирани като проявление на функционирането на сферата „Фантазия/Концеп-

ции“, в която негативните убеждения, подозрителността и очакването за потенциална заплаха формират когнитивна основа за възникването и поддържането на емоционално напрежение. Макар тези връзки да са по-слабо изразени в сравнение с корелациите между афективните и поведенческите компоненти, те показват, че начинът, по който индивидът възприема и интерпретира социалната среда, съществено допринася за готовността му да реагира агресивно при възникване на конфликтни ситуации.

Дискусия

Един от най-значимите и нетривиални резултати в настоящото изследване е пълната статистическа независимост между скалите „Словесна агресия“ и „Враждебност“ ($r = 0.125$; $p = 0.254$), което контрастира с умерените правопропорционални връзки на Враждебността с Физическата агресия ($r = 0.350$) и Гнева ($r = 0.226$). В рамките на класическия AHA синдром (Spielberger et al., 1988) и социално-когнитивните модели (Krahé, 2025) традиционно се приема, че когнитивните изкривявания (като hostile attribution bias) служат като базов генератор на всяко поведенческо изразяване на агресията. Настоящите емпирични данни обаче очертават коренно различна структура при младежката извадка: докато трайните негативни нагласи захранват афекта и готовността за физически сблъсък, вербалните агресивни прояви функционират по напълно автономна траектория. Този феномен намира своето дълбоко обяснение чрез реконцептуализацията на агресията в Позитивната психотерапия като актуална способност за реакция и себезаявяване. Тъй като Враждебността е локализирана в сфера „Фантазия/Концепции“ и отразява структурен дефицит в базовата способност за Доверие, липсата на корелация със Словесната агресия доказва, че вербалните атаки (спорове, викане, опозиционно говорене) в прехода между късното юношество и ранната зрялост не са задължително мотивирани от злонамереност, цинизъм или дълбоко накърнено доверие към света. През погледа на диференциалния анализ по Н. Песешкиан словесната агресия следва да се интерпретира като незряла, но функционално активна актуална способност в сфера „Контакт/Взаимоотношения“. В тази възрастова криза индивидът е изправен пред интензивни развитийни задачи, свързани със сепарацията от родителските авторитети и изграждането на со-

циална автономия. В този контекст, както постулира и Д. Уиникът (Winnicott, 1950), агресивната експресия е проява на първична жизненост (vigor), необходима за дефиниране на Аза. Младежите използват вербалния инструмент не за да разрушат обекта на контакт (което би било следствие от враждебни концепции), а за да тестват реалността, да поставят граници и да балансират конфликтната полярност между актуалните способности Послушание (социален конформизъм) и Самостоятелност (бунт за автономия). Тази диференциация има ключово научно-приложно значение за психологическото консултиране и превенцията. Тя показва, че интервенциите при младежи с висока вербална агресивност не трябва да се фокусират върху корекция на дълбоки когнитивни схеми и базово недоверие (както би било необходимо при висока враждебност), а върху микродинамиката на актуалните способности в сфера „Контакт“. Деструктивният вербален модел е симптом на дефицит в баланса между Откровеност/Прямота (експресия на несъгласие) и Учтивост/Сдържаност (социално приемлива форма). Следователно терапевтичната стратегия изисква не деструктуриране на когнитивния модел, а надграждане на наличната енергия в сфера „Контакт“ и трансформирането ѝ от незряла вербална атака в зряла, конструктивна вербална асертивност в рамките на индивидуалния Балансов модел на личността.

Основен недостатък на настоящото изследване е сравнително малкият обем на извадката (N = 85), което стеснява възможностите за широко обобщаване на получените резултати. Допълнителен лимит представлява възрастовата асиметрия между двете полови подгрупи, при която женската субпопулация се характеризира с посилно присъствие на лица в студентска възраст спрямо юношеската възраст на мъжката извадка.

Литература

1. Адлер, А. (2004). *Човешкото познание*. Здраве и щастие: София. (Adler, A. (2004). Choveshkoto poznanie. Zdrave i shtastie: Sofiya.)
2. Кондратьев, С. В., & Ильин, Е. П. (2007). *Психология агрессивного поведения*. Питер: Санкт-Петербург. (Kondratiev, S. V., & Ilyin, E. P. (2007). Psihologiya agressivnogo povedeniya. Piter: Sankt-Peterburg.)

3. Левитов, Н. Д. (1972). Психическое состояние агрессии. *Вопросы психологии*, (6), 168 – 171. (Levitov, N. D. (1972). Psihicheskoe sostoyanie aggressii. Voprosy psihologii, (6), 169 – 171.)
4. Песешкиан, Н. (1999). *Метод на позитивната психотерапия*: Том 1. Стено: Варна. (Peseschkian, N. (1999). *Metod na pozitivnata psihoterapiya: Tom 1 .Steno: Varna*.)
5. Стаматов, Р. (2008). *Детска психология*. Хермес: Пловдив. (Stamatov, R. (2008). Detska psikhologiya. Hermes: Plovdiv.)
6. Фройд, З. (1992). *Отвъд принципа на удоволствието*. Наука и изкуство: София. (Freud, S. (1992). Otvud printsipa na udovolstvieto. Nauka i Izkustvo: Sofia.)
7. Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, NJ.
8. Baron, R. A., & Richardson, D. R. (1994). *Human aggression* (2nd ed.). Plenum Press: New York.
9. Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4 (1, Pt. 2), 1–103. https://doi.org/10.1037/h0030372
10. Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106(1), 59–73. https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59
11. Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). Basic Books: New York.
12. Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. John Wiley & Sons: New York.
13. Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459. https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452
14. Coan, J. A., & Maresh, E. L. (2014). Peer review and the social regulation of emotion. *Psychological Inquiry*, 25(2), 187–191. https://doi.org/10.1080/1047840X.2014.901501
15. Dodge, K. A., Malone, P. S., Lansford, J. E., Miller, S., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (2006). A dynamic cascade model of the development of chronic adolescent aggression. *Child Development*, 77(3), 711–723. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00899.x
16. Dollard, J., Doob, L. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. Yale University Press. https://doi.org/10.1037/10022-000

17. Feldman, R. (2017). The neurobiology of human attachments: An oxytocin-based neural circuitry of social affiliation. *Nature Reviews Neuroscience*, 18(2), 80–95. https://doi.org/10.1038/nrn.2016.162
18. Geen, R. G. (2001). *Human aggression* (2nd ed.). Open University Press: Buckingham.
19. Horney, K. (1950). *Neurosis and human growth: The struggle toward self-realization*. W. W. Norton & Company: New York.
20. Jung, C. G. (1971). The Stages of Life. In G. Adler & R. F. C. Hull (Eds. & Trans.), *The Collected Works of C. G. Jung: Vol. 8. The Structure and Dynamics of the Psyche* (2nd ed., pp. 387–403). Princeton University Press. (Original work published 1931).
21. Krahé, B. (2025). *The social psychology of aggression* (4th ed.). Routledge: London.
22. Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., & Lozano, R. (Eds.). (2002). *World report on violence and health*. World Health Organization: Geneva.
23. Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2016). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change* (2nd ed.). Guilford Press: New York.
24. Miller, N. E. (1941). The frustration-aggression hypothesis: I. Request for clarification. *Psychological Review*, 48(4), 337–342. https://doi.org/10.1037/h0054817
25. Perry, D. G., & Bussey, K. (1984). *Social development*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, NJ.
26. Peseschkian, N. (1987). Positive Psychotherapy: Theory and Practice of a New Method. Springer: Berlin.
27. Spielberger, C. D., Krasner, S. S., & Solomon, E. P. (1988). The experience, expression, and control of anger. In M. P. Janisse (Ed.), *Individual differences, stress, and health psychology* (pp. 89–108). Springer: New York. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3824-9_5
28. Spielberger, C. D., Sydeman, S. J., Owen, A. E., & Marsh, B. J. (1999). Measuring anxiety and anger with the State-Trait Anxiety Inventory (STAI) and the State-Trait Anger Expression Inventory (STAXI). In M. E. Maruish (Ed.), *The use of psychological testing for treatment planning and outcomes assessment* (2nd ed., pp. 993–1021). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
29. Winnicott, D. W. (1950). Aggression in relation to emotional development. *Collected Papers: Through Paediatrics to Psycho-Analysis* (pp. 204–218). Tavistock Publications.